

GREXA IZABELLA

Női lakhatási szegénység a Kádár-korszakban

Egy lakhatási pálya konklúziója

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2024.1.5

ABSZTRAKT

A 20. század második felében a magyar társadalom széles rétegeinek legégetőbb problémája a lakáskérdés volt, amely már a korabeli szociológiai diskurzusban is kritikus hangnemben jelent meg. Az állami gondoskodásra leginkább rászoruló társadalmi rétegek, az állam normatív elvárásainak és a szocialista erkölcsnek megfelelni kevésbé tudó csoportok maradtak ki a lakáselosztási rendszerből, s ezzel többnyire determinálódott az egyén kapcsolathálózata és életvilága. A tanulmányban a mindennapok története (alltagsgeschichte) módszerével mikroszinten mutatom be egy szövő-, majd vendéglátóipari alkalmazott nő lakhatási körülményeit, mozgásterét fennmaradt egodokumentumai alapján, sajtóforrásokon keresztül érintve a korabeli női lakhatási lehetőségek reprezentációját is. Az esettanulmány alapján megállapítható, hogy lakásszerzési taktikái a kényszerek és a sajátos önérték-érvényesítés mintázataként értelmezhetők, amely alapvetően meghatározta „túlélési” stratégiáit és akár egész életét.

KULCSSZAVAK: államszocializmus, a hétköznapiak története, női szegénység, lakhatás

E settanulmányom főszereplője az alábbi sorokkal emlékezett vissza életének azon pillanatára, amikor negyvennyolc évesen, már a rendszerváltás időszakában átvehette több mint egy évtizede megigényelt tanácsai lakását Budapest VII. kerületében. „*Ez a május eleje 1990-ben fölért egy igazi szerelemmel, olyan boldog voltam. Lakásom 45 négyzetméteres, az előszobából nyílik a konyha, odébb a kényelmes fürdőszoba és ez a számomra hatalmas szoba. Járkáltam benne, hogy mit hová tegyek, hol mi kellene, olyan szokatlan volt ez az összevissza járkálás és kényelem, hogy kezdtem arra ébredni, hogy ember vagyok*” (Király, 2015: 172). Ezzel

azonban hosszú évekig folytatott küzdelme a lakásért nem ért véget, csak nyugvópontra jutott, ugyanis az akkor munkanélkülivé vált, majd nyugdíjas asszony nagy félelme az volt, hogy az önkormányzati tulajdonú lakást eladják, és utcára kerül: „*Ami a lakást illeti: nyugtalanít, mert nem tudom megvenni. Ezeknek a piszok, tolvaj, magukat kormánynak nevező zsebmetszőknek a nyugtalanító szavai nem simogatóak a szívemnek. Sőt, arra biztatnak mindenkít, hogy vegyék meg a lakásukat, azonban kölcsönt, pénzt csak annak adnak, akinek ingatlanja van, stb. Pedig nagyon szeretek itthon lenni, mindég van mit tennem. Subázok, gyöngyöket fűzök, írok, olvasok, szépítem a lakást, meg rajzolni szeretnék stb. Tizenkét éven át néztem a saját ablakokból kikönyöklő embereket, keservesen sóvárogva, és arra gondolva, hogy vajon én mikor tehetem ezt meg. Megtehetem már én is, ez igen nagy öröm, de arra, hogy meddig, megpróbálok nem gondolni, hogy ez a kis öröm itt belül ki ne szökjön*” (Király, 2015: 246–247). Ezekkel a sorokkal zárja visszaemlékezését Király Erzsébet. 2001. július 14-ét írunk. Lakáshelyzetét az oldotta meg véglegesen, hogy egyik barátnője megvásárolta a lakást, és ő eltartási szerződés keretében haláláig ott maradhatott. E szerencsés momentum nélkül megkockáztathatjuk, hogy a hajléktalanság, esetleg valamilyen szociális otthon várt volna Király Erzsébetre élete alkonyán. Az idézett sorok nem csupán arra világítanak rá, hogy a saját, élhető tér mily fontos az egyén életminősége és „otthonosságérzete” szempontjából, hanem arra is, hogy azon rétegek, amelyeknek a lakáshelyzete rossznak volt tekinthető a rendszerváltáskor, pozitív fordulatra ezt követően sem igen számíthattak, rámutatva az egyének politikai-gazdasági rendszereken átívelő hátrányos helyzetének folytonosságára is.

MÓDSZERTAN ÉS FORRÁSOK

Az előbb idézett sorokat a 20. század második felében élt, a nagy történeti folyamatok szempontjából szinte lényegtelen, köznapi, fizikai munkát végző nő, Király Erzsébet jegyezte le visszaemlékezésében. Esettanulmányom szereplője sok tekintetben marginális helyzetű volt egész életében, ez egyrészt női, másrészt az elhagyottság, árvaság léthelyzetéből fakadt, amely egy sajátosan sodródó, gyökértelen, a családot és a valódi összetartó közösséget nélkülöző élet tapasztalatát jelentette. A tanulmányban arra keresem a választ, hogy egy ilyen marginális térben mozgó nő milyen taktikákat választott a lakásszerzés terén, milyen kényszerek mentén mozgott, és miképpen interpretálhatók ezek az egyéni cselekvések. A mindennapok történetével foglalkozó történészek vallják, hogy a történelem hétköznapi szereplői nem csupán elszenvedői az eseményeknek, hanem egyszerre tárgyai és alanyai saját történelmüknek (Lüdtke, 1995). A makrohatalomtól¹ megfosztottak cselekvési lehetőségeinek értelmezése leginkább az egyéni taktika Michel de Certeau által bevezetett fogalmával ragadható meg: „...éberen figyelve »röptében ragadja meg« a haszonszerzés lehetőségeit. Nem őrzi meg, amit megnyer. Folyton játékban kell lennie az eseményekkel, hogy »alkalmakká« alakítsa őket. A gyengének szüntelenül idegen erőforrásból kell hasznot húznia” (Certeau, 2010: 19).

Az elemzést a gazdag egodokumentum-gyűjtemény tette lehetővé.² A főszereplő visszaemlékezésében rendszeresen kitér lakókörülményeire, lakásszerzésének történetére,

és ezenfelül tíz évig húzódó lakásigénylésének levelezése is fennmaradt. Így személyes megéleltörténetén és annak saját interpretálásán felül párhuzamos képet kapunk a hivatalos szerveknek küldött leveleiben megkonstruált szerepeiről és érveléséről, illetve a hivatalos válaszok tartalmáról, azaz a makrohatalom és az egyén gyakorlati interakciójáról is.³ A sajtóforrások azért tekinthetők relevánsnak a téma szempontjából, mert megmutatják, hogy a korabeli női lakhatási problémák hogyan jelentek meg a közbeszédben.

A tanulmányban Király Erzsébet sajátos történetét kicsit tágabb összefüggésrendszerbe helyezem: először vázlatosan bemutatom a korabeli hazai lakáskérdés és a szegénység összefüggéseit, felvillantva női aspektusait, majd sajtóforrások bevonásával azt értem, hogy a női lakásszerzési lehetőségek hogyan artikulálódtak a propaganda és a társadalmi közbeszéd szintjén. A tanulmány fő részében Király Erzsébet lakhatási körülményeit, egyéni otthon- és lakáskeresési megéleltörténetét és lakásszerzési taktikáit vizsgálom, az általános jelenségeknél kitekintve a vonatkozó szakirodalomra is.

A LAKÁSKÉRDÉS ÉS A SZEGÉNYSÉG ÖSSZEFÜGGÉSEI

„Olyan társadalomban, ahonnan nagyjából eltűnt az életet fenyegető ínség, de ugyanakkor a vagyon, a magántulajdon és a magasabb színvonalú anyagi biztonság annyira korlátozott és ingatag, mint nálunk, továbbá ahol az előnyök, privilégiumok olyan nagy része nem tulajdonjellegű, hanem nehezen ellenőrizhető juttatás, nehéz világosan elhatárolni egymástól a szegényt és a nem szegényt. De biztos, hogy ma Budapesten szegény az, akinek nincs legalább egy szobából és konyhából álló, legalább folyó vízzel és saját WC-vel felszerelt önálló lakása” – foglalta össze tömören a szegénység mérésének problematikáját és a lakásnak az egyén anyagi helyzetét meghatározó mivoltát a hetvenes évekre vonatkozóan Solt Ottilia szociológus az 1978 és 1988 között Párizsban megjelent *Magyar Füzetek* című időszaki kiadványban, amelyet a szegénység- és cigánykutatással foglalkozó Kemény István Kende Péterrel indított 1977-ben, hogy az itthon nem publikálható írásokat közölni lehessen (Solt, 1978: 38).⁴ Kétségtelen tény, hogy a vizsgált korszakban a legértékesebb „vagyonárgynak” a lakás számított. Az állam az 1945 utáni időszak első részében döntően a meglévő lakásállománnyal gazdálkodott, társbérletek és megrongálódott lakások javítása által. Kezdetben a lakásszerzés terepén alapvetően a lakosság játszotta a kezdeményező szerepet, és a lakáshivatal ezt legitímálta meghatározott módon. A lakásigénylésnél a jólinformáltság, az élelmesség, de a párttagság, valamint a családi és baráti kapcsolatok is fontos szerepet kaptak (Győri–Gábor, 1990). A nagy lakáscélú beruházások a hatvanas években kezdődtek. A tizenöt éves lakásfejlesztési terv időszakában évente tízezer lakás építését célozta meg a politikai hatalom, azonban ezeket a tervszámokat folyamatosan változtatták. Az első időszakban a legfontosabb cél a lakosság lakásigényének mennyiségi kielégítése volt, ezt követhette volna a minőségi fejlesztés. Az eredeti tervek szerint a beruházások állami erőből valósultak volna meg, magánerőre elsősorban a kisebb településeken lett volna szükség. A valóságban

azonban a lakossági megtakarítások bevonása egyre intenzívebbé vált (Kocsis, 2012). A lakáshoz jutás szabályozásában településtípusonként eltérések mutatkoztak, továbbá az állam lakáselosztó szerepe a várostól a falu felé csökkent (Bodnár–Böröcz, 1998). Ebben az időszakban a lakáselosztásban a helyi tanácsoknak és a vállalatoknak – s ez utóbbiakon keresztül a szakszervezeteknek – volt döntő szerepük (Horváth, 2012).

Az 1980-as évek végére Budapest lakosságának több mint a fele, a vidéki lakosságának azonban csupán a 4,5 százaléka lakott tanácsi lakásban. Fontos megjegyezni, hogy a megszerzett tanácsi lakások bérleti joga több vonatkozásban is a klasszikus tulajdonjoghoz közelített: örökölhető és hivatali engedéllyel cserélhető volt, egyes helyiségeinek kiadásával pedig pluszbevételre lehetett szert tenni (Bodnár–Böröcz, 1998). Ugyanakkor a szegénynek minősülő háztartások jelentős része vidéki volt, és az itt élőknek kellett nagyobb erőfeszítést tenniük, hogy lakáshoz jussanak – tanácsi lakások híján többnyire építkezés által. Az ehhez szükséges pénzre kölcsön formájában lehetett szert tenni, aminek tízszázalékos előleg és legalább egyéves munkaviszony volt a feltétele. A szegénynek minősülő háztartások megfelelő lakáshoz jutását a magánérő, sok esetben az egyéves munkaviszony és a vidéki tanácsi lakások hiánya mellett a „lépcsőfokokkénti” elv korlátozta, mely szerint komfort nélküliből előbb félkomfortos lakásba lehetett jutni, majd utána komfortosba (OSA, 1978). Tehát a lakáselosztási rendszer eleve magában kódolta az egyenlőtlenségeket, azáltal is, hogy a lakás minőségétől, lokációjától függetlenül a bérleti díjak egységesek voltak (Bodnár–Böröcz, 1998). A lakáselosztás problematikájára és igazságtalanságára legelőször Szelényi Iván hívta fel a figyelmet a hetvenes évek elején (Szelényi, 1972).

A hivatalos elvárások alapján a lakáselosztásnál normatív szempontokat vettek figyelembe, így a családalapító munkások, majd a fiatal házaspárok és a nagycsaládosok lakásgondjainak rendezése volt a legfontosabb társadalmi probléma. Ezáltal az idősebbek, az elváltak és az egyedülállók tanácsi lakáshoz jutásának esélye csekély volt. A hatvanas évek végén többnyire nyugdíjasok, gyermekeiket egyedül eltartó nők és sokgyerekes családok éltek szegény körülmények között. Ekkor a szegények mintegy negyede élt olyan családban, melyben a háztartásfő nő volt: egyedülálló nő, egy személyt eltartó női családfő és egy vagy több gyermeket, esetleg egy felnőttet is eltartó nő. 1967 és 1969 között a női családfenntartók aránya növekedett: ekkor az összes alacsony jövedelmű háztartásfőnek a 46,7 százalékát tették ki. Ezen belül nőtt az egyedülálló nők aránya (OSA, 1969). 1988-ban – az éhség, a kisebb fogyasztási cikkek birtoklása és szubjektív értékelés alapján – a szocialista térségen belül Magyarországon voltak a legnagyobb mértékben elszegényedve a nők férfi társaikhoz képest (Fodor, 2001). A női elszegényedés oka nem csupán a korszakban végig meglévő nemi alapú jövedelemkülönbség, a hagyományos családmodell felbomlása és a nők rokonságtól való függetlenedése volt, hanem az is, hogy mindvégig érvényesült a jóléti juttatások munkavégzés, munkajövedelem és munkahely szerinti differenciálása (Tomka, 2012), amely a nőket sokszor negatívan érintette.

A NŐI LAKHATÁSI SZEGÉNYSÉG TEMATIZÁLÁSA A KORABELI KÖZBESZÉDBEN

„Nem irigylésre méltó pozíció a lakásügyi osztály vezetőjéé. Nem könnyű a síró, öngyilkossággal fenyegetőző idős, majdnem teljesen vak asszonynak megmagyarázni, hogy hiába szeretne egy legalább félkomfortos lakást, saját vécével. A maga erejéből, OTP-kölcsönrel kell komfortosítania a meglévőt, ha erre a lakást az IKV és a tanács műszaki osztálya alkalmasnak találja. És nem kellemes az egyedülálló nőnek megmondani, hogy egyelőre, a jelenlegi helyzetét figyelembe véve, nem ígérhetnek neki semmit. És nehéz választ adni M.-nének, aki hét éve vár minőségi cserére. Egyszoba-hálófülkés lakásban él férjével, tizenöt éves kislányával és tízéves kislányával” (Nők Lapja, 1978). Az idézett cikk szerzője a lakásügyi osztály alkalmazottai iránt próbál szimpátiát kiváltani az olvasóból, de a kérelmezők élethelyzetére, lakással kapcsolatos kilátásaira is rámutat. A korabeli filmek,⁵ újságcikkek és a hivatalok meglehetősen nyílt véleménynek adtak hangot a lakhatási kérdés megoldatlansága, a rossz lakhatási körülmények, a házgyári technika, a panelépítkezések, a szűkös lakások és az igazságtalan lakáselosztás problémacsomagjáról.

A rezsim az albérletek és ágybérletek nyomorúságos körülményeit, a leány- és munkásszállások helyzetét az ötvenes évek második felétől tematizálta a közbeszédben. A *Nők Lapjának* az ötvenes–hatvanas évek fordulóján megjelent cikkeiben tűnik fel visszatérően az albérlet, az ágybérlet és a leányotthonok kérdésköre. Az egyik cikk arról számolt be, hogy nőknek nem szívesen adnak ki ágybérletet, albérletet, mert főznek és dohányoznak, de emellett az író propagandisztikus felhanggal az albérleti uzsorára is felhívta a figyelmet: „Albérleti uzsora! Tudjuk, hogy ezt alapján véve a többi új lakás szünteti meg. De addig is meg kell szabni az albérleti bérek felső határát! Mert az albérlet most sem törvény, sem jogszabály nem védi meg a lakásuzsorától” (Nők Lapja, 1956). A cikkekben hol idilli helyként jelenik meg a leányotthon, hol a szűk helyekre kényszerből összezsúfolt különböző korú, szokású nők viszontagságos élethelyzetét írják le, máskor pedig például arra mutatnak rá az építőiparban dolgozó nők Szegedi úti lányszállása kapcsán, hogy a vidékről felkerült lakók itt tanulták meg kezelni a meleg vizes zuhanyzót, s itt laktak először gőzfűtéses szobában (Nők Lapja, 1964). A leányotthon idilli körülményei a lapban így jelennek meg: „Az egyik helyen vázában egy csokor virág, a másik szobában egy emlékebe kapott mézeskalács szív, a harmadik falán néhány nagytott fénykép hirdeti, hogy itt nemcsak alszanak, hanem laknak is. Tavaly a Soroksári Textilbe harminc állami gondozott kislány került. Közülük tizenötnek – a hírek szerint – már bekötötték a fejét. Lehet, hogy ti is ilyen szerencsések lesztek – érdemes tehát megbecsülni magatokat és a kereseteket is. Remélem, egy sem akad majd köztetek, aki magatartásával, hanyag munkájával vagy laza erkölcsi életével panaszra ad okot” (Nők Lapja, 1957b). A normakövető és normasértő nő sztereotipizálása a lakhatási körülményekkel kapcsolatban is megjelent. A *magányosok* című cikk szerzője – elhatárolódva attól, hogy az egyedülállók lakásigényét előbbre valónak tartsa a sokgyerekes családokéval szemben – Kemény Gizi építőipari munkás életkörülményeit ecseteli: „Egy ágy a háza, lakása, hajléka, egy szekrény és egy tenyérsi hely az asztalon, ahol vacso-

ráját elfogyasztja. Nem sok ez, de Gizinek pillanatnyilag elég is lenne. Tehát nem erről van szó, hanem arról, hogy rettenetesen sokan vannak ebben a szobában. Sokan és mindenféle korú, rendű asszonyok. Vannak magamfajta tacsoklányok, élemedettebbek és egészen idősek is...” A cikk írója a legfőbb veszélyt abban látta, hogy a vidékről felkerült egyedülálló lányokat ne fertőzzék meg a „hétpróbás viharvert nők” (Nők Lapja, 1957a). A munkásotthonokról, leányotthonokról és lakóikról meglehetősen kritikus hangnemben nyilatkozott a korabeli szociológiai szakirodalom, de még az intézményeket felügyelő hivatalnokok is. A hivatalok a munkásszállók esetében a lakók deviáns és erkölcstelen viselkedésére, a lakóhelyek túlszűfolttsága miatt a minimálisan elfogadható életkörülményeket sem biztosító helyzetre hívták fel a figyelmet (Kohut, 2008). A korabeli szociográfiák is úgy mutatták be ezeket a tömegszállásokat, hogy a lányok számára nem kínálnak perspektívát, akiknek egyedüli menekülési lehetősége a férjhezmenetel: „Mit várhat jobban egy Pestre került, munkásszálláson élő lány, mint azt, hogy férjhez menjen? Férjhez menni akár otthon, ahonnan eljött, akár Pesten, aztán a férjjel akár vidékre menni, akár próbálkozni az albérlettel, amíg csak ki lehet bírni. Mit akarhatnánk mást? Megöregedni a szállón? [...] A fiúk fontosak, és fontos, hogy a velük alakult kapcsolatok a jövőt jelentsék” (Mátyus, 1978: 162). Azonban a szűkös, zsúfolt szobákból eredő frusztráció, konfliktusok, az emberi kapcsolatok megromlása, az intim kapcsolatok teljes ellehetetlenülése, a munka utáni minimális pihenési lehetőség hiánya és az esetleges normaszegő viselkedés, a teljes kilátástalanság nemcsak a közösségi szállók lakóit, hanem a hatod-, hetedmagukkal szoba-konyhában együtt lakó családokat is ugyanúgy sújtotta. Erről szemléletes képet fest Berkovits György személyes lakáséletrajzokat bemutató, 1978-ban megjelent cikke: „Harmincnyolc évig esküdtünk, a Főti úton laktunk egy szoba-konyhában, az magántulajdon volt. Három gyereket született [...]. Egy üzlethelyiségbe költöztünk ötvenkettőben, ott valami hét évig laktunk, aztán elköltöztünk egy másik üzlethelyiségbe, az nagyobb volt [...]. Aztán kaptam ezt a lakást ötvenkilencben, szoba-konyha, még spájzom sincsen, ez az oldala ki akar dőlni, ez az utcai oldala. Hatan laktunk itt, a fiam, a menyem, a kislányuk, a férjem és a tizenöt éves unokám, aki a nagyobb fiam első házasságából van, az édesanyja disszidált. [...] Hét éve nyugdíjban vagyok, fonónó voltam. A férjem is nyugdíjas, ő öntvénytisztító volt, a fiam gépszállító a 22-es Volánnál, a menyem gyors- és gépjáró... Mondják, én ideges vagyok, huszonhat évig éjszaka is dolgoztam, most a tizenöt éves unokámmal alszom együtt, állandóan ide-oda mozog, lehúzza a takarót rólam, nem lehet tőle aludni, nem tudom magam kipihenni, sose tudtam... A menyem szeretne még egy másik gyereket, de hát hova fekteti?... Házaselet, az sehogy se megy nekik, le kell menniük a pincébe, ha házaseletet...” (Berkovits, 1978: 24).

A hetvenes évektől a lakhatás témája – mely akkor a rendszer legfőbb legitimációs kérdése volt –, a szűkös lakhatási lehetőségek, a hosszú várakozási idő, aztán a gyorsan felhúzott házgyári lakóépületek problémái, a lakókörnyezet rendezetlensége már meglehetősen realiztikusan jelentek meg. A korszak szociológiai szakirodalmában is tematizálódott a lakáselosztási rendszer kritikája, a kortársak felhívták a figyelmet, hogy társadalmi egyenlőtlenségek a lakáshelyzetben, illetve a lakáshoz jutási esélyekben is

megfigyelhetők, és épp a leginkább rászorulók laknak a legnyomorúságosabb életkörülmények között, míg az új állami bérlakásokban többnyire a konszolidáltabb egzisztenciájú magasabb keresetűek kapnak helyet (Szelényi, 1972).

KIRÁLY ERZSÉBET LAKHATÁSI TÖRTÉNETE

Király Erzsébet 1942-ben született egy hajadon házicseléd gyermekeként a fővároshoz közeli Gyálon. A tizenkét napos csecsemőt és a szoptató anyát a gyálligeti elöljáróság kezdeményezésére felvették a Budapesti Magyar Királyi Állami Gyermekmenhelyre. A felvétel oka az anya keresőképtelensége volt. Király Erzsébet és anyja, Király Margit 1942. október 9-éig volt a budapesti gyermekmenhelyen, ekkor átutalták mindkettőjüket a nagyváradai intézetbe (BFL, 1942). Hivatalos irat híján Király Erzsébet visszaemlékezéséből tudjuk, hogy onnan kikerülve gyermekkorát vidéki nevelőszülőknél és gyermekotthonokban töltötte, 1959-ben vándorolt be a fővárosba végzett szövőnőként. A hatvanas évek közepén – hivatkozása szerint alacsony bére miatt – elhagyta ezt a szférát, és híradástechnikai, nehézipari gyárakban helyezkedett el. A fizikálisan megterhelő üzemi szférát a hetvenes évek első felében végleg elhagyta. Előbb felszolgálóként a Bartók Béla úton lévő, jó hírű Park étteremben, később többnyire perifériális kocsmákban, eszpresszóban dolgozott. Király Erzsébet számára a rendszerváltás munkanélküliséget, majd rokkantsági és előrehozott öregségi nyugdíjazást jelentett. Rövid ideig volt férjnél, és számos rövidebb-hosszabb kapcsolata volt. Többször teherbe esett, de a gyerekszülést nem vállalta, inkább az abortusz mellett döntött. Magánéletét a gyakori kiszolgáltatottság mellett állandó függetlenségi vágy, néha önérvényesítés, kezdeményező, lázadó attitűd jellemezte, amely azonban a hetvenes évek második felétől életének erőteljes marginalizálódásához vezetett, alkoholizmussal és egyre gyakoribb öngyilkossági kísérletekkel. Alapvetően folyamatos vándorló életmódot élt munkahelyei, férfikkal való kapcsolatai és lakóhelyei tekintetében is.

Elhagyott gyermekként, családi háttér híján szinte a korszak minden lakóhelytípusát megtapasztalhatta: élt vidéki nevelőszülők házában és különféle gyermekotthonokban, az ötvenes évek végétől fővárosi nagyipari munkásként és vendéglátóipari alkalmazottként lakott leányotthonban, albérletben/ágybérletben, az első férje szüleinél, a második férje lakásában, „cs. lakásban” (alacsony komfortfokozatú szükséglakás) és végül a rendszer összeomlásával, 1990-ben beköltözhetett egy VII. kerületi komfortos tanácsi lakásba. Életútját ennek alapján otthonkeresési, lakóhelykeresési történetként is értelmezhetjük. Király Erzsébet hányatott életéből, rendezetlen életkörülményeiből, az állandó ideiglenességből fakadó életérzése hangsúlyosan jelenik meg a lakáshivataloknak küldött panaszleveleiben, kérelmeiben. Egyik levelében az otthontól való megfosztottság élményéről olvashatunk: *„Végül 22 éves koromba’ férjhez mentem, később terhes lettem, anyósoméknál laktunk. Ebben az időben történt a férjemmel többszöri vitatkozás, miután közölték velem, hogy vigyázzak a számra, mert nem otthon vagyok. Ez nem volt számomra meglepő, mert soha nem éreztem magam otthon, azóta sem”* (Király, é. n. a). Az emlékezésben is fel-

bukkan az otthontalanság érzése, elsősorban amikor tanácsi/önkormányzati tulajdonú lakásából tekint vissza viszontagságos életére.

Visszatekintő perspektívából nézve lakóhelyei átmeneti térként tűnnek fel, igazi otthonként nem funkcionáltak. Írásában többnyire kitér szegényes lakókörnyezetére, ha csak érintőlegesen is: legelőször a derecskei tanyavilág esetében. A második világháborút követően ugyanis a Debrecen közeli Derecske külterületi tanyavilágában, nevelőszülőknél töltötte gyermekkorának néhány meghatározó évét. A lakóhely belső tereire az általa leírt házimunkából következtethetünk: *„Aztán a nagyanyám továbbra is kijárt a mezőre, én otthon dalolva takarítottam, földmázoltam agyaggal a földet, vagy egy lukas locsolóval díszeket locsoltam a földre. [...] A nagyanyám az udvaron bibelődött az állatokkal, én meg siettem a házba a szalmaágyba lefeküdni”* (Király, 2015: 14). Az ötvenes években a közösségi nevelés szorgalmazása következtében került derecskei nevelőanyjától előbb a hajdúnánási gyermekotthonba, majd az általános iskola elvégzése után a textilipari tanulók számára fenntartott szegedi leányotthonba. Szegényes körülményekről, zsúfolt szobákról ad számot ezekkel kapcsolatban. A fővárosba költözve számtalan leromlott állapotú albérlet és leányszállás lakója is volt egy ideig. A vidékről Budapestre bevándoroltak egyik része munkásszállón, másik része albérletben, esetleg ágybérletben lakott. Nem csupán a társbérletek, társasházak, különböző közös használatú helyiségek, esetleg üzletrészek iránt nőtt meg az igény, és indult meg a harc a megszerzésükért a lakáshivatalokban, hanem az albérletek iránt is. A házak, lakások 1952-es államosítását követően, illetve minden szabad helyiség lakáscélú kihasználása és a lakóhelyiségekre vonatkozó minimális lakólétszám törvényben való meghatározása után az albérletbe adható szobák száma elég korlátozottá vált. Ugyanakkor a nagyipari munkaerő-kereslet következtében a fővárosba sereglő munkásoknak nyilván lakniuk kellett valahol. Az ipari munkások nagy része a hatvanas évek elején földszintes külvárosi házakban élt (Horváth, 2012). Azok a budapesti lakosok, akiknek valamilyen lakhatási célra alkalmas helyiségük volt, plusz bevételi forrás reményében kiadták. Erre elsősorban azokban a kerületekben került sor, ahol családi házak álltak, és a házak mellett egy-egy „nyárikonyha”, szenesraktár, pince, műhely vagy egyéb helyiség is volt, amelyet a „háziúr vagy -asszony” bérbe tudott adni. Az al- és ágybérletek díja a bérekhez képest magas volt. A bérlőnek a tulajdonos, a főbérlet által meghatározott lakáshasználati szabályokon túl az esetleges visszaéléseivel is meg kellett küzdenie (Valuch, 2013). Ezenfelül a túlszűfolt albérletekben ugyanolyan problémák jelentkeztek, mint a munkásotthonokban, csak ezekre a hivatalos szervezetek nem volt rálátásuk: *„Később az albérletbe az öregasszony odavett két vidéki lányt. Ettől kezdve pokoli volt ott lakni. Ellopták a pénzem, a ruháimat”* (Király 2015: 42).

A lakhatási lehetőségek korlátozott száma miatt egy-egy jobb albérletért harc dúlt az igénybevevők között: *„Közben az öregasszony azt mondta nekem, hogy szerezzek neki még egy albérlet csajt, mert a fürdőszobát is beállítja úgy, hogy lehessen ott is aludni, és így több pénz lesz. Én szerezttem is, de olyan piszok volt a csaj, hogy több lakbért ígért, csak azért, hogy elzavarjon minket. Így egy kora reggelen Ili még nem volt otthon, valahol szórakozott, rám tört egy nagy kony-*

hakéssel, hogy azonnal csomagoljak, mert ha nem, belém mártja. Eszeveszetteen csomagoltam, és pillanatok alatt a kapu elé lettem kizárva, és vártam Ilit” (Király, 2015: 50). Mint fentebb már utaltam rá, az albérletben lakó lányoknak nemcsak az utcára kerülés eshetőségétől, hanem a főbérlőnek való kiszolgáltatottságtól, esetlegesen szexuális zaklatástól is tartaniuk kellett: „Időközben az öreg háziúr nagyon kezdett velem szemtelenkedni, olyanokat is mondott, hogy Ancs egy tojásért is lefeküdt vele, ebből nekem elég volt” (Király, 2015: 101).

Erzsébet a Pamutnyomóipari Vállalat Budafoki úti leányotthonába úgy került, hogy albérletéből el kellett mennie, és hosszú lakóhely-keresgélés után is csak ideiglenes „fekhelyekhez” jutott. Az albérlet-keresgélést, az ágybérleti viszonyokat és végül a leányotthonba kerülést részletesen felidézi visszaemlékezésében: „Bárookban töltöttem az éjszakákat, mikor már nem volt pénzem, a Nyugatiban, napközben néztem a hirdetőtáblákat, kerestem albérletet. El is indultam egy hirdetésre. [...] Átértem Budára, a Fény presszó környékén volt egy hirdetés, bementem ázva-fázva. Egy öregasszony nyitott ajtót, de nem tetszettem neki, azért mutatott egy ágyat, ami egy kopott függönnyel volt elkerítve kétszáz forintért, de nem tetszett nekem semmi, így közöltem vele, hogy még gondolkodom. Ha jól emlékszem, a vénasszony olyasmit mondott, hogy csak aludni járhatok oda. Így aztán róttam az utcákat, megint gyűjtöttem a gyógyszereket, és valahol beszédtem, a Korányiban tértem észhez. Mikor kiengedtek, megszólítottam egy rendőrt, hogy nincs hová mennem, de mintha nem is neki beszéltem volna. Gondolta, biztos bolond vagyok. A munkahelyemen aludtam, nem bírtam a munkát. Behívtak az irodába, azt mondták, hogy menjek haza vidékre a szüleimhez. Közöltem velük árvaságomat, és aztán telefonáltak valahová. Mivel megtudták, hogy szövőő a szakmám, elvittek egy budai kollégiumba. Beraktak egy betegszobába, ahol két napig aludtam egyfolytában. Mikor a nevelők észlelték, hogy elég rendben vagyok, közölték velem a házirendet, ami nem volt idegen tőlem, és mivel szövőő a szakmám, így a szomszédban lévő Pamutnyomóipari Gyárban dolgozhatom a Budafoki úton [...]. Szóval a leányotthonban a második emeleten laktunk, úgy emlékszem, hatan együtt. Mindenkinek külön szekrénye volt, lehetett főzni, mosni. A földszinten volt a kultúrterem, ott nézhettük a tévét. Kb. nyolcvan forint volt a havi, nevezzük lakbérnek” (Király, 2015: 53–55). Az egyedülálló vidéki nőket anyagi források híján a szűk keresztmetszetű lakhatási lehetőségek igen kiszolgáltatottá tették. A lakhatási kilátástalanság, bizonytalanság Király Erzsébetet arra ösztönözte, hogy egy-egy szobával, kis lakással rendelkező férfival kapcsolatot létesítsen, majd hozzá költözzön. Többször is ezt a taktikát vagy kényszermegoldást választotta. Először a leányotthonból költözött egy férfihöz, aki társbérletben lakott egy házaspárral, a lakhatásért cserébe azonban a háztartás ellátását és szexuális szolgáltatást várt el. Erzsébet kiszolgáltatott helyzetében öngyilkosságot kísérelt meg, majd otthagya a férfit.

A munkásszállón, albérletben, ágybérletben tengődő lányok számára látszólag a férjhezmenetel jelenthetett némi változást. Egyedülállóként esélyük sem volt, hogy bármiféle önálló lakáshoz jussanak. Fiatal házasként már számíthattak arra, hogy bekerülnek a lakásigénylők hosszú sorába, de így is éveket kellett várniuk, hogy tanácsli lakáshoz jussanak, vagy takarékoskodással szert tegyenek egy szövetkezeti lakásra. A korszakban a fiatal házások lakáséletútja a következőképpen alakulhatott a fővárosban. A házasság-

kötést követően alapvetően három lakásutat tudunk megkülönböztetni: (1) a szülőkhöz költözést követően építkezés vagy vásárlás; (2) a szülőkhöz költözés után tanácsi lakásba költözés; (3) albérletből tanácsi kiutalású lakásba költözés. A más mintákat követő lakás-mobilitás igen alacsony volt országos szinten (Vajda, 1986), vagyis a házastársak vidéken is a fővárosihoz hasonló utat jártak be: a szülőkhöz költözés után építkezésre vagy egy leromlott ház felújítására került sor. Általános volt, hogy a házépítésnek kis összeggel kezdtek neki, OTP-hitelt is igénybe véve. A szűkös anyagi lehetőségek miatt jellemző volt, hogy előbb csak egy szobát építettek meg, majd azt bővítették, így évekig elhúzódott az építkezés, amelyhez többnyire családtagok, barátok munkaerőjét vették igénybe (Vajda, 1986).

Király Erzsébet első házasságát azonban elmondása szerint nem a közös lakás megszerzése motiválta, hanem inkább a társadalmi elvárás. Az esküvő után előbb a férje költözött hozzá, törökbálinti albérleti szobájába, és egy rövid ideig ott éltek. Aztán a férj anyja, aki egy XI. kerületi társasház házfelügyelője volt, rábeszélte az ifjú házасokat, hogy költözzenek hozzájuk, egy szoba-konyhás lakásba, ahol az anyóson és apóson kívül a nagyszülők és Erzsébet egyik sógora is lakott. Miután a férfi megnősült, a felesége is odaköltözött. Erzsébet házassága nem tartott sokáig, elmondása szerint férje rendezetlen, kicsapongó élete miatt kapcsolatuk válással végződött, és a gyerekszülést sem vállalta. Ezzel – elsősorban a gyermekvállalással kapcsolatos döntésével – lényegében elutasította a nőekkel szemben támasztott korabeli normatív elvárást. A visszaemlékezésben az anyai szerep megtagadása, illetve abortuszaiiban az egyéni döntés a hangsúlyosabb, a hivataloknak címzett levelekben viszont a rossz körülményeket és a lakásnélküliséget okolja azért, hogy az anyaszerepről le kellett mondania: „*Ezek után azonnal intézkedtem gyermekem elvételéről, melyről annyit álmodtam*” (Király, é. n. b). A hatalom nőekkel szemben támasztott elvárásainak való megfelelés szándéka megjelenik a fenti sorban, ugyanakkor a következő idézetben e megfelelés elmaradását a lakáshelyzet – melyről elvileg a paternalista államnak kellett volna gondoskodnia – megoldatlanságával indokolja: „*...állami gondozott voltam, szüleimet pici koromba' elvesztettem. Mióta az intézetből kikerültem, albérletből albérletbe élek. Házasságom is rövid volt, de ahhoz elég, hogy három gyermeket elveszítsek, mert nem volt lakás*” (Király, é. n. c).

Király Erzsébet második házasságát már ténylegesen az egzisztenciális kényszer szülte, ugyanis azt megelőzően súlyos műtéten esett át, alkoholproblémái miatt nem volt munkahelye, és lakhatása sem volt megoldva. Azonban a házasságkötés utáni folyamatos konfliktusok, a férj iszákossága, durvasága és féltékenysége miatt elszökött a férfi zuglói lakásából, és egy ecseri albérletbe költözött: „*Egy idős házaspár fogadott, megmutatták a külön bejáratú szobát, amely kb. 3 × 3 m-es lehetett. Nagyon jónak találtam, még linóleumot is ajánlottak, mivel a padlózat beton volt. Kértem őket, hogy rakják le, mindent kifizettem, és közöltem velük, hogy majd jövök*” (Király, 1980). Hosszú évekig, egészen 1988-ig ecseri albérletekben lakott, és Budapest különböző kerületeinek vendéglátóhelyeire járt be dolgozni. A lakásigénylés során írt panaszleveleiben, kérelmeiben tömören beszámolt erről a létállapotról, az ecseri közbiztonsági viszonyokról és az ingázás nehézségeiről:

„...váratlanul Ecseren találtam menedéket, ahol 1973-tól szinte vergődök, itt nem találok a helyem, a látásom 7 éve már nem jó, a vérnyomásom ingadozó, lábaim állandóan görcsben vannak. Évente, különösen nyáron a vonatról 6-7-szer visznek el a mentők, a vonaton soha nincs ülőhely, munkahelyemre ingerülten érkezem. Itt Ecseren, mivel egyedül élek, többször rám törtek, kiraboltak, jelen pillanatban két hónappal ezelőtt nagymosást végeztem, és mivel nem száradtak meg, éjjelre nem szedtem be, reggelre 4 kötél ruhát, ágyneműt stb. vittek el, enyhén számítva a ruhák értéke kb. 3000–4000 Ft veszteség. Azóta is remegve jövök éjjel a vonattól, a munkából haza” (Király, é. n. a).

A hetvenes évek lakáselosztási rendszere – legalábbis elviekben – a fiatal házások és a nagycsaládosok lakáshoz jutását szorgalmazta. Az egyedülállóknak és elváltaknak a korszakban szinte lehetetlen volt önálló lakáshoz jutniuk. Király Erzsébet 1977-től 1990-ig járta a hivatalokat, írta panaszleveleit, hogy egy belvárosi szükséglakásban, majd összkomfortos lakásban élhessen. Több szinten próbálkozott, kezdetben a nyilvánossághoz igyekezett segítségért fordulni, de a megkeresett szerkesztőségek – szokványos módon – az illetékes hivatalokhoz továbbították, amelyeknek aztán rendszeresen írt segélykérő leveleket. Ezekre hol türelmet kérő, hol együttérző, de érdemben elutasító válaszok érkeztek. Először volt anyósa közreműködésével próbálta megigényelni egy XI. kerületi társasház közös helyiségét, egy mosókonyhát. Ez sikertelenül zárult. Meglepő módon viszonylag későn értesült – legalábbis visszaemlékezése szerint – a tanácsi lakás igénylésének hivatalos útjáról. Életének ezen epizódjára így emlékezett vissza: „Elhatároztam 1979-ben, hogy bemegyek a VII. kerületi tanácshoz. Kaptam egy ívet, hogy töltsen ki. Olyan izgalomban voltam, mint mikor az iskolában év végén vizsgáztam. Miközben izgatottan töltöttem, eszembe jutott, hogy anyósom miért nem világosított fel erről a lehetőségről, mikor még együtt voltunk a Gyurival, vagy válásunk után, hisz elég gyakran találkoztunk. Kijárt hozzám Ecserre, de erről soha nem beszélt. No mindegy, beadtam az ívet, és izgatottan mentem hazafelé” (Király, 2015: 142–143). Hosszú évekig küldte panaszleveleit, megújította lakáskérélmét, és közel tíz év után sikerrel járt. Elvált, egyedülálló, gyermektelen nőként, munkahelyről munkahelyre vándorlóként a legfontosabb szociálpolitikai juttatásból lényegében a nyolcvanas évek végéig nem részesedhetett. Élettörténete jól reprezentálja, hogy az egyén boldogulási lehetőségeit az államszocializmus idején mennyire beszűkítette, ha nem akart vagy nem tudott megfelelni a paternalista és patriarchális makrohatalom normatív elvárásainak, az előírt társadalmi szerepeknek. A marginális élethelyzetű, minimális érdekérvényesítési lehetőséggel rendelkező asszony csak a rendszer legvégén juthatott tanácsi lakáshoz, abban az időszakban, amikor a többnyire leromlott állagú belvárosi lakásokat elhagyták azok, akik ezt – lakásvásárlás, Budapest környéki házépítés következtében – megtehették. Erzsébet lakhatási történetét is ebben a kontextusban kell értelmezni. Tanácsi lakáshoz jutását csak igen korlátozottan lehet térbeli vagy lakásmobilitási pályaként interpretálni, inkább egy sajátos érdekérvényesítési technika eredményeként, amely panaszlevelek, kérelmek folytonos küldözgetésében manifesztálódott, és ez éppen találkozott az átalakuló lakásrendszer filtrációs folyamataival.

ÖSSZEZÉS

Az esettanulmány konklúzióit két dimenzió mentén érdemes összegezni: egyrészt a makrohatalom és az egyén, másrészt a mikrohatalom, azaz a személyközi interakció, jelen esetben a férfi-nő kapcsolat viszonylatában. Király Erzsébetnek lényegében születésétől fogva – néhány rövidebb-hosszabb periódustól eltekintve, amikor nevelőszülők felügyelete alatt volt, az ő privát tereikben – klasszikus saját lakótérben nem volt része. Az otthon terét állami intézmények: nevelőotthonok, leányotthonok közös használatú terei jelentették számára, majd felnőttkorában hosszabb ideig az aktuális létdimenziói határozták meg, hogy ideig-óráig férfiak által birtokolt terekben keressen „védelmet”. Ezzel kapcsolatos hektikusságát elsősorban az tette lehetővé, hogy nem születtek gyerekei. Az általa elbeszélte élethelyzetek arról tanúskodnak, hogy sok esetben a nehéz, szűkös és ebből fakadóan instabil nagyvárosi léthelyzete miatt egyetlen tőkéjét, a nőiségét és a testét használta a „boldogulás” érdekében. Ezt egyfajta túlélési stratégiaként is értelmezhetjük, azonban ennek során egzisztenciálisan kiszolgáltatottá vált a férfiaknak, és több esetben erőszak áldozata lett. Mindeközben a patriarchális és paternalista makrohatalom elsősorban a normatív elvárásokat teljesítő, az állam szempontjából „hasznos” állampolgárokat jutalmazta bérlakással, a klasszikus női térnek tartott (élhető) privát szférától lényegében megfosztva a „normaszegő” nőket, és ezzel a kör bezárult.

Az esettanulmány konklúzióit két dimenzió mentén érdemes összegezni: egyrészt a makrohatalom és az egyén, másrészt a mikrohatalom, azaz a személyközi interakció, jelen esetben a férfi-nő kapcsolat viszonylatában.

Végjegyzet

- 1 Michel Foucault megkülönböztette az uralmat és a hatalmat. Uralmon a fennálló államapparátust érti, a hatalmat pedig olyan diffúz jelenségként értelmezi, amely a társadalomban szétterjedve mindenféle emberi interakcióban jelen van (Foucault, 1990). Gyáni Gábor Foucault nyomán e két hatalmi jelenségre a makro- és mikrohatalom megnevezést alkalmazza sokkal közérthetőbb módon (Gyáni, 1997).
- 2 Király Erzsébet személyes hagyatékát: visszaemlékezését/naplótöredékeit, levelezését és fényképeit egy fővárosi bérház lakásában találtam egy lakásvásárlás során 2009-ben. Király Erzsébetnek nem voltak gyermekei, így lakását halála után egy eltartási szerződés keretében az egyik ismerőse örökölte. Tárgyi hagyatékára senki sem tartott igényt, így került a tulajdonomba. Király Erzsébet visszaemlékezésének/naplótöredékeinek szerkesztett változata és fényképeinek egy része megjelent kötetben (Király, 2015).
- 3 A nők által írt kérelmeket, panaszleveleket egyfajta női érdekérvényesítő kommunikációs technikaként értelmezem, amellyel minden állampolgár saját belátása szerint élhetett, és amelyet a Kádár-rendszer intézményrendszere kifejezetten ösztönzött is (Grexá, 2023).
- 4 A korszakban a szegénység – vagy a korabeli meghatározás szerint az alacsony jövedelmű, deprivált vagy többszörösen hátrányos társadalmi csoportok – vizsgálata ha nem is volt teljesen tabusítva, hektikusan alakult. Becslések szerint 1962-ben a lakosság harminc százaléka, azaz legalább hárommillió ember élt a létminimum alatt (Tomka, 2012). 1973-ra lényeges változás nem történt, a lakosság hasonló aránya, mintegy egyharmada szegénynek – egyötöde szegénynek, egytizede nagyon szegénynek – volt tekinthető (OSA, 1978). A nyolcvanas évek közepén is minimálisan másfél millió volt a szegények száma (Bokor, 1987).
- 5 A korszak filmjeinek is egyik leghangsúlyosabb témája volt a lakhatási kérdés megoldatlansága. Az egyén oldaláról mutatták be a lakásproblémából fakadó korlátokat, a kitörési lehetetlenséget, a szűk helyre összehúzott nagycsaládokat, a lakás megszerzéséért, felépítéséért vállalt óriási áldozatokat. A lakáskérdés már a hatvanas évek filmjeiben megjelent, a hetvenes, nyolcvanas évek történeteiben pedig már az egyének, családok életvilágának keretét adta (Gelencsér, 2002), lásd Lugossy László: *Köszönöm megvagyunk* (1981), Szomjas György: *Könnyű testi sértés* (1983), Tarr Béla: *Családi tűzfészek* (1979). Dárday István *Filmregény* (1978) című dokumentarista alkotása az egyedülálló elváltak lakáshoz jutásának esélytelenségét láttatta.

Felhasznált irodalom

- BERKOVITS GYÖRGY (1978): Lakáséletrajzok, *Napjaink*, 17 (5), 23–25.
- BFL (1942): Budapesti Fővárosi Levéltár, VIII. 1127/428. d., Magyar Király Állami Gyermekmenhely iratai.
- BODNÁR JUDIT – BÖRÖCZ JÓZSEF (1998): Housing Advantages for the Better Connected? Institutional Segmentation, Settlement Type and Social Network Effects in Hungary's Late State-Socialist Housing Inequalities, *Social Forces*, 76 (4), 1275–1304.
DOI: <https://doi.org/10.2307/3005835>
- BOKOR ÁGNES (1987): *Szegénység a mai Magyarországon*, Budapest, Magvető.
- CERTEAU, DE MICHEL (2010): *A cselekvés művészete*, Budapest, Kijarat.
- FODOR ÉVA (2001): A szegénység elnőiesedése hat volt államszocialista országban, *Szociológiai Szemle*, 11 (4), 96–113.
- FOUCAULT, MICHEL (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*, Budapest, Gondolat.
- GELENCSÉR GÁBOR (2002): *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*, Budapest, Osiris.

- GREXA IZABELLA (2023): „Ha én annyit keresnék, mint ön, Gáspár elvtárs, akkor nem ragaszkodnék a második műszak keresetéhez...” Női panaszlevelek a Kádár-korszakból, *Múltunk*, 68 (1), 74–104. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.1.3>
- GYÁNI GÁBOR (1997): A mindennapi élet mint kutatási probléma, *Aetas*, 12 (1), 151–161.
- GYŐRI PÉTER – GÁBOR LÁSZLÓ (1990): Ipi-apacs enyém a lakás! *Esély*, 2 (6), 67–86.
- HORVÁTH SÁNDOR (2012): *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*, Budapest, Napvilág.
- KIRÁLY ERZSÉBET (é. n. a): Király Erzsébet Lakásügyi Osztálynak címzett levele (indigós másolat, saját tulajdon).
- KIRÁLY ERZSÉBET (é. n. b): Király Erzsébet Lakásügyi Osztálynak címzett levele (indigós másolat, saját tulajdon).
- KIRÁLY ERZSÉBET (é. n. c): Király Erzsébet Lakásügyi Osztálynak címzett levele (indigós másolat, saját tulajdon).
- KIRÁLY ERZSÉBET (1980): Király Erzsébet Lakásügyi Osztálynak címzett levele (1980. 05. 21., saját tulajdon).
- KIRÁLY ERZSÉBET (2015): *Kedves naplóm. Egy munkásasszony emlékei*, Budapest, Corvina.
- KOC SIS JÁNOS BALÁZS (2012): Lakáspolitikai Budapest 1960–1975 között. A szocialista lakáspolitikai aranykora, *Múltunk*, 57 (1), 160–206.
- KOHUT TAMÁS (2008): „Erkölcsei téren ma már a szállókon rend van”. Mindennapi élet a szocialista korszak munkásszállásain. *Korall*, 9 (32), 60–77.
- LÜDTKE, ALF (1995): Introduction. What Is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners?, in LÜDTKE, ALF (szerk.): *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, New Jersey, Princeton, 3–41. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400821648>
- MÁTYUS ALIZ (1978): „Végtelen óta folynak a percek...”. Lányok a munkásszállón, in PELLE JÁNOS (szerk.): *Írószemmel 1977*, Budapest, Kossuth, 149–175.
- NŐK LAPJA (1956): Albérleti szobát Pesten, *Nők Lapja*, 7, 21.
- NŐK LAPJA (1957a): A magányosok, *Nők Lapja*, 8, 15.
- NŐK LAPJA (1957b): Kedves Árvácskák, *Nők Lapja*, 8, 21.
- NŐK LAPJA (1964): Leányszállítás, *Nők Lapja*, 13, 24, 7.
- NŐK LAPJA (1978): Lakásosztály, félfogadás, *Nők Lapja*, 27, 32.
- OSA (1969): Open Society Archives (OSA) 368-1-2. 1. d., Kemény István: Az alacsony jövedelmű lakosság életkörülményei.
- OSA (1978): Open Society Archives (OSA) 368-1-2. 1. d., Kemény István: A magyarországi szegénység.
- SOLT OTTILIA (1978): A hetvenes évek budapesti szegényei, in BENCE GYÖRGY – KIS JÁNOS (szerk.): *Mit ér a kéziratok irodalom, ha magyar?*, Budapest–Párizs, Dialogues Européennes, 38–44.

- SZELÉNYI IVÁN (1972): Lakásrendszer és társadalmi struktúra, *Szociológia*, 1 (1), 49–74.
- TOMKA BÉLA (2012): Szociálpolitika Magyarországon a Kádár-rendszer időszakában: intézmények, funkciók és szakaszok, *Múltunk*, 57 (2), 27–49.
- VAJDA ÁGNES (1986): Nagyvárosi és falusi lakásformák, *Statisztikai Szemle*, 64 (8–9), 852–863.
- VALUCH TIBOR (2013): *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig*, Budapest, Napvilág.

Female housing poverty in Kadar era

A conclusion of a housing trajectory

In the second half of the 20th century, the most vital problem of significant group of society was housing poverty and housing shortage, which was discussed in a pretty critical way in contemporary sociological discourses as well. Those lower social groups, who most needed state care, those who were stigmatized as "deviant", were mostly out of the housing distribution system. The miserable housing conditions basically determined their relationships, lifestyle and opportunities for prosperity. I attempt to scrutinize the housing problems, the housing conditions, housing acquisition of a labor worker woman, Erzsébet Király based on her ego documents by microhistory method. In general way I present the female housing poverty and housing shortage based on press sources.

The article concludes that Erzsébet Király's housing maneuvers can be interpreted as a special mixed of social compulsion and individual lobbying, which determined her survival tactics and even her whole life.

KEYWORDS: state socialism, everyday history, women's poverty, housing shortage

GREXA IZABELLA | A Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola doktorjelöltje, az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának tudományos titkára. Eddigi kutatásaiban az államszocializmus hétköznapi megélését vizsgálta, ezen belül elsősorban a marginális női léthelyzetet, a női „túlélési” taktikákat elemzi női egodokumentumok, panaszlevelek, sajtóanyag alapján.